

NGHỆ THUẬT DÂN GIAN BÀI CHÒI BẮT NGUỒN TỪ QUÁ TRÌNH LAO ĐỘNG SẢN XUẤT, GIAO THOA VĂN HÓA VÀ SỰ SÁNG TẠO NGHỆ THUẬT CỦA NGƯỜI DÂN. TỪ NẾP SINH HOẠT VĂN HÓA ĐẶC SẮC CỦA NGƯỜI MIỀN TRUNG, ĐẾN MÓN ĂN TINH THẦN KHÔNG THỂ THIẾU ĐƯỢC CỦA NHIỀU TẦNG LỚP NHÂN DÂN, BÀI CHÒI ĐÃ TRỞ THÀNH DI SẢN VĂN HÓA PHI VẬT THỂ NHÂN LOẠI ĐÃ ĐƯỢC UNESCO GHI DANH. TRÁCH NHIỆM CỦA THẾ HỆ HÔM NAY LÀ TIẾP TỤC NGHIÊN CỨU, GÌN GIỮ BẢN SẮC VĂN HÓA VÀ PHÁT HUY GIÁ TRỊ DI SẢN NÀY.

Nghệ thuật bài chòi - Di sản Văn hóa phi vật thể nhân loại

Nghệ thuật bài chòi là hoạt động văn hóa khá phổ biến đáp ứng nhu cầu giải trí và thưởng thức nghệ thuật của cộng đồng làng xã ở nhiều làng quê khu vực Trung Bộ, thường được tổ chức tại sân đình hoặc trên bãi đất trống vào dịp Tết Nguyên đán. Đây là hình thức ngồi trên chòi đánh bài, nhưng không chỉ dừng lại ở một trò chơi bài bằng thẻ tre ở trong một không gian mở mà gắn liền với nghệ thuật diễn xướng dân gian. Bài chòi có hai hình thức: chơi bài chòi và trình diễn bài chòi. Hình thức thứ nhất là người tham gia trò chơi sử dụng các thẻ bài để được nhận thưởng, thường là để nhận vận may đầu năm. Hình thức thứ hai là trình diễn nghệ thuật diễn xướng dân gian thông qua trò chơi, anh chị Hiệu biểu diễn trên chiếu cời hoặc di chuyển từ nơi này đến nơi khác.

Các quân bài đặc biệt của nghệ thuật bài chòi. Ảnh: Vũ Hào

BẢO TỒN VÀ PHÁT HUY GIÁ TRỊ NGHỆ THUẬT Bài chòi

TRẦN PHÚ MỸ - MAI THỊ KIỀU PHƯƠNG*

In mộc bản. Ảnh: Vũ Hào

Bài chòi hình thành và phát triển dọc các tỉnh miền Trung từ Quảng Bình trở vào đến Bình Thuận. Ngoài các điểm giống nhau cơ bản thì bài chòi của mỗi địa phương lại mang những nét đặc trưng riêng, mang đậm dấu ấn của văn hóa truyền thống từng địa phương. Từ một loại hình nghệ thuật dân ca và trò chơi dân gian đặc trưng ở miền Trung, bài chòi đã phát triển thành một loại hình sân khấu ca kịch vào những năm 30 của thế kỷ 20. Nó là môn nghệ thuật đa dạng, kết hợp giữa âm nhạc, thơ ca, diễn xuất, màu sắc, hội họa và văn học; thường diễn ra vào dịp Tết Nguyên đán, đôi khi kéo dài đến rằm tháng giêng âm lịch.

Bài bản và làn điệu của bài chòi và ca kịch bài chòi gồm có các điệu tổng hợp từ các tỉnh khác nhau của miền Trung: điệu hát ru, điệu lý thương nhau, lý tang tình, khoan hồi hò khoan (Quảng Nam - Đà Nẵng), nói lí, chèo thuyền (Quảng Trị), hò mái nhì (Thừa Thiên Huế). Lời hát là những bài thơ bốn chữ theo điệu vè và nhiều nhất là thơ lục bát. Trong bài

Hát bài chòi. Ảnh: Vũ Hào

chòi, không có nét nhạc cố định mà tùy theo thanh giọng của câu thơ; có ba điệu chính là xuân nữ, nam xuân và xàng xê.

Về nhạc cụ, phụ họa lúc đầu chỉ có đờn nhị và sanh sứa (là hai mảnh tre chuốt nhọn hai đầu cầm trong một tay, âm thanh chạm vào nhau nghe như tiếng ve kêu). Về sau, các nghệ nhân bổ sung thêm đờn nguyệt, ống sáo và sinh tiền.

Về ngôn ngữ ca ngâm, tuy hô bài chòi rất cần tính quảng trò, tính hoạt náo nhưng chỉ là nói hay hát với chất giọng to. Ca từ chủ yếu là thơ lục bát, lục bát biến thể có thêm các tiếng láy, tiếng đệm cho phù hợp với làn điệu.

Vì bài chòi là một trò chơi gắn gũi với nhân dân nên trang phục khá đơn giản, không mang tính cách điệu. Nhân vật Hiệu hô bài mặc áo dài đen, đội khăn đóng, thắt dây lưng đỏ, mặt đánh phấn thoa son, có khi hóa trang như là đào kép hát bội...

Một điểm độc đáo khác của ca kịch bài chòi là một diễn viên có thể thủ một lúc nhiều vai, cùng với vài nhạc cụ thô sơ phụ họa mà đủ sức lôi cuốn khán thính giả thích thú theo dõi trong một thời lượng kéo dài.

Có thể nói, không có loại hình âm nhạc cổ truyền nào lại mang nặng tính công chúng, tính quảng trò, tính hoạt náo đường phố như bài chòi. Những người hô hiệu giỏi phải biết đọc diễn với tiếng trống, tiếng đàn cò, tiếng phèng la. Người làm bài chòi giỏi phải biết lời kéo được công chúng càng đông càng vui. Nội dung của các lời hát trong nghệ thuật bài chòi đều mang ý nghĩa giáo dục cao. Các câu hát thường ca ngợi về quê hương, đất nước, tình phụ tử, tình phu thê..., đề cao phẩm chất tốt đẹp của con người...

Bảo tồn và phát huy giá trị di sản

Bài chòi cũng như nhiều loại hình nghệ thuật dân gian khác cũng trải qua những biến cố, thăng trầm. Từ nửa cuối thế kỷ 20, đầu thế kỷ 21, do nhịp sống hối hả, sôi động với nhiều phương tiện hiện đại, thanh niên xa rời văn hóa dân gian truyền thống, bài chòi đã dần trở nên "lỗi nhịp" và thật sự khó hòa vào nhịp sống thời hiện đại. Mặt khác, bài chòi được

lưu truyền trong dân gian từ đời này sang đời khác bằng phương thức truyền khẩu, chính phương thức này đã làm cho bài chòi lưu truyền trong dân gian bị biến đổi và mai một nhiều, thậm chí nhiều bài đã mất hẳn.

Để bảo tồn và phát huy giá trị nghệ thuật bài chòi, trước hết cần tiếp tục nhận diện giá trị, nghiên cứu, kiểm kê, sưu tầm, tư liệu hóa di sản; tạo điều kiện cho việc thực hành, sáng tạo và truyền dạy di sản trong cộng đồng. Đồng thời, Nhà nước cần có chính sách hỗ trợ cụ thể cho việc bảo tồn. Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch, Sở Văn hóa - Thể thao của mỗi tỉnh miền Trung cần thành lập đội chuyên biểu diễn nghệ thuật bài chòi. Đội biểu diễn này cần có quy chế cụ thể, có kinh phí hoạt động, có mức lương hàng tháng ổn định. Ngoài ra, cần khuyến khích cơ chế phát huy sáng tạo, cho phép các đội biểu diễn tự hoạt động sáng tạo để tăng thêm nguồn thu, nâng cao đời sống nghệ nhân. Song song với đó, cần tôn vinh các cá nhân, câu lạc bộ, cộng đồng có nhiều đóng góp trong việc gìn giữ, thực hành, truyền dạy, bảo vệ và phát huy giá trị di sản; tăng cường các hình thức giáo dục phù hợp trong và ngoài trường học để truyền dạy di sản cho thế hệ trẻ. Đồng thời, phối hợp với các cơ quan truyền thông, các hội nghề nghiệp giới thiệu, quảng bá về giá trị di sản tới công chúng trong và ngoài nước, gắn bảo tồn di sản văn hóa với phát triển du lịch bền vững.

Các Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch, Sở Văn hóa - Thể thao cần chọn địa điểm phù hợp để tạo một không gian bài chòi ổn định. Các chòi biểu diễn nằm ở một nơi ổn định vừa giúp tiết kiệm chi phí, vừa dùng để trang trí cảnh quan du lịch, tạo sự huyền ảo đường phố, thu hút du khách đến tham quan, giải trí. Các Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch, Sở Văn hóa - Thể thao cũng cần kết nối chặt chẽ với các công ty lữ hành và phòng kinh doanh của các cơ sở lưu trú đưa các chương trình biểu diễn bài chòi vào chương trình tham quan của du khách. Bên cạnh đó, cần kết hợp bài chòi với nhiều loại hình khác trong các chương trình tổng hợp để tăng thêm sức hút đối với du khách.

Khi đưa nghệ thuật bài chòi vào chương trình tour, các công ty lữ hành cần yêu cầu hướng dẫn viên quảng bá, tuyên truyền loại hình nghệ thuật này tới du khách. Đồng thời, cần tổ chức tập huấn, đào tạo hoặc tổ chức các cuộc thi thuyết minh hay về chủ đề bài chòi; tổ chức biên soạn và xuất bản Sổ tay thuyết minh du lịch bỏ túi ngắn gọn, trong đó có giới thiệu về nghệ thuật bài chòi... ■

*Đại học Thái Bình Dương